

Régi kalendáriumok cenzúrája és a nyomdász

NYOMDÁSZATTÖRTÉNETI TÖREDÉKEK

Szerkeszti: Gécs Béla

A kalendárium a régi időkben a legelterjedtebb, legolvasottabb könyv volt. Korunkban már nem az, ritkaságszámba megy egy-egy kalendárium. A szinte ósrégi nyomtatványfajta jól jövedelmező vállalkozás volt hajdan a könyvnyomtatóknak – különösen a 18. században. Ezért a cenzúra minden kalendáriumkiadást megkülönböztetett figyelemmel vizsgálta.

Kalendárium és cenzúra különösen hangzik így egymás mellett a mai fül számára. Vajon mi cenzúrázni való akadt a kalendáriumokban? Ez egyszerű és gyakorlati igényeket kielégítő népirat minő tárgyát képezhetette az állami ellenőrzésnek? Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy a kalendárium a 18. század legelterjedtebb olvasmánya volt, érthetőbbé válik a rendszer különös gondja e korban, mellyel a nagy néptömegek gondolkodására oly tekintélyes befolyást gyakorolt ezen nyomtatványok felé fordult.

Kezdődött Mária Terézia több rendeletével, amely igyekezett szabályozni a kalendáriumok cenzúráját és eltüntetni azokból minden babonás, a nép téves előítéleteit tápláló és az alattvalók egészségére káros dolgot. Tiltotta a napfogyatkozásokról szóló babonás meséket, jóslásokat és egyéb ostobaságokat, mint az érvágásra, purgációra, fürdetésre vonatkozó babonás magyarázatokat. Ezzel a kuruzsló gyógymódok elterjedésének és a káros balítéleteknek akarta elejét ven-

ni a gondos uralkodónő, s a nép felvilágosítását szolgálja.

A reakció korának cenzúrája más szemmel nézte a kalendáriumirodalmat. Fő gondja a nép hangulatának befolyásolása, bomlasztó, az elégedetlenséget növelő és forradalomra vezethető elvek távol tartása. A kalendáriumok gyakran tartalmaztak anekdotákat, azok pedig tekintélyrombo-

ló lehetnek. A hatalom szemével, amin nevet az ember, azt nem tiszteli. Ezért volt oly rendkívül rigorózus a reakció korának cenzúrája a kalendáriumokkal szemben, és kobozta el azokat egyre-másra, hogy kiszakítson belőlük néhány „botrányos” lapot. A kalendárium, mint a legszélesebb néprétegek irodalmi tápláléka, nem tartalmazhatott semmit, ami ellen a legcsekélyebb kifogás is felmerülhetett.

A vidéki magyar cenzorok nem tulajdonítottak mindig oly nagy jelentőséget a kalendáriumokra

vonatkozó függelékeknek, mint a bécsi központi cenzúrahivatal urai. Ezért az 1795. július 17-ei dekretum szerint, a kalendárium-cenzúrárt szigorúbban kell felülvizsgálni, mivel egy-egy magyar cenzor felelőssége is felmerült néhány kalendárium átengedése miatt.

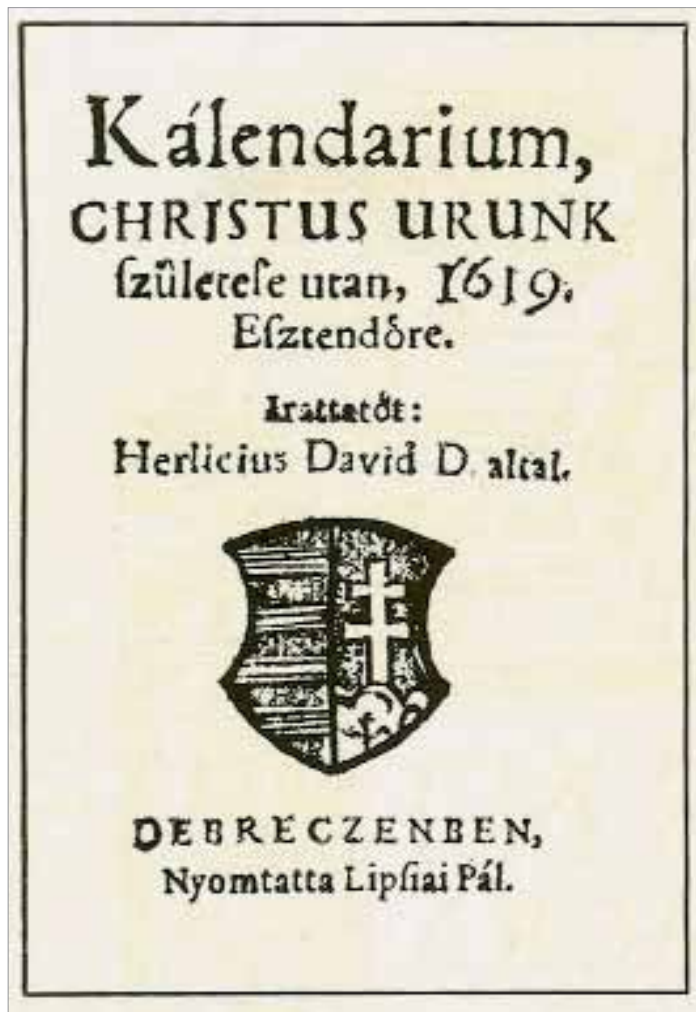
Nézzük most a gyakorlatot. Milyen volt a kivitele a rendeleteknek, hogyan festett a kalendáriumok cenzúrázása a valóságban?

Például Selmecbányán, a Sulter Ferenc nyomdász kiadásában megjelent 1808. évi német nyelvű kalendáriumban a városi tanács rá nézve kompromittáló adatokat vett észre, és a helytartótanácshoz fordulva azonnal kérte a kalendárium eltiltását. Az erre elrendelt vizsgálat kiderítette, hogy éppen cenzorváltás volt annak idején a városban. A régi cenzor elfogadta az imprimatúrát, az új pedig automatikusan elfogadta azt. A régi cenzor P. Hemphther azzal védekezett, hogy az általa átvizsgált kézirat nem tartalmazta a nyomott szövegben kifogásolt részeket, s azok a nyomdász utólagos betoldásai. P. Visky, az új cenzor pedig azt vallotta, hogy nem ért németül, s elődje biztosította róla, hogy a kérdéses kézirat átengedhető. A helytartótanács azt vélte, hogy a nyomdász követte el a vétésget. A revizori hivatal kitarított véleménye mellett, hogy a cenzor a bűnös, és hivatalos megrovásban részesítette P. Hemphthert. A bécsi központi cenzúrabizott-

ság elégedetlen volt a magyar cenzúrával, de belátva a központosítás keresztülvitelének lehetetlenségét, a felemás rendszer hátrányait, hosszú vajúdas után 1840-ben felállította a budai magyar cenzúrabizottságot. Ha a magyar hatóságok önállóan intézkedtek, rendszerint kevésbé szigorú volt az eljárás, mint ha bécsi utasítás szabta meg a követendő utat.

A pozsonyi Landerer nyomdának is meggyúlt a baja a cenzúrával. Szathmáry Domokos pozsonyi cenzor 1818-ban észrevette, hogy a következő évre megjelent kalendáriumban a szentek nevei közt szerepel november 10-én Luther Márton. Szathmáry felháborodva levelet írt a budai cenzorhoz a botrányos esetről. A felsőbb parancsra megejtett vizsgálat alkalmával a nyomdász azzal védekezett, hogy a kalendáriumban a szentek neveit ez évben újra ki kellett szedni, mert a betűk elkoztak, és tévedésből került be Luther Márton neve a szentek nevei közé. A helytartótanács a városi magisztrátus útján szigorú megrovásban részesítette a gondatlan nyomdászt, a kalendáriumot azonban nem kobozta el.

1821-ben a komáromi nyomda német nyelvű kalendáriumot adott ki. Rudnay Sándor hercegprímás küldött be a helytartótanácsnak jelentést, mely szerint a kalendárium hat utolsó lapja „Unterhaltende Anekdoten” címmel botrányos dolgokat tartalmaz, melyek minden becsületes ember jóérzését sértik. Kérte ezért, kobozzák el a kalendárium példányait, melyet a helytartótanács el is rendelt, és kérte az engedélyezett kézirat fölküldését. A városi tanács jelentése szerint a példányokat elkobozták, a kéziratot azonban nem volt rajta a cenzúra engedélye. A nyomdász

azt állította, hogy a gimnáziumi igazgató, ki egyben a cenzor tisztét is betöltötte, látta a kéziratot és nem kifogásolta azt, de a kalendáriumokra nem szokták kiteni az imprimatust. A kalendárium hat utolsó lapjának eltávolítása után az szabadon árusítható, szólt a helytartótanács döntése.

A bécsi cenzúrabizottság azonban nem hagyta annyiban a dolgot. Kérte a magyar kancelláriától az eset szigorú megvizsgálását és a cenzor felelősségre vonását, melyet az el is rendelt. Körmendi igazgató-cenzor azzal védekezett,

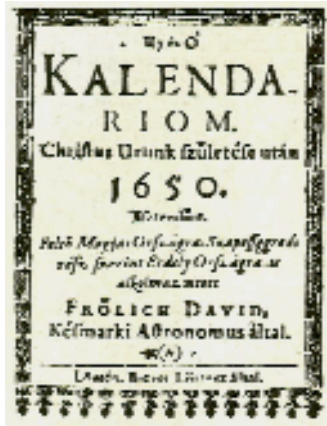
hogy írószerszámaina a megyetörvényszék ülésére kölcsönadta Martin ügyvédnek, s azokat nem sikerült visszakapnia, mikor a nyomdavezető a kéziratokkal hozzá jött. A professzoroktól sem kölcsönözhetett íróeszközt, mert azok mind előadásokon voltak. Ezért csak szóban adta ki az engedélyt.

A megejtett vizsgálatok jegyzőkönyve szerint, Sztraka József nyomdavezető a következőket vallotta: Az elmúlt esztendőben a medárdusi búcsúra Pestre menvén, ott egy német actor, kinek

nevét nem tudja, sátrához jött, és némely históriákat áruba bocsátott. Ezeket nyomta ki a kalendárium függelékeképpen. A kézirat azonban elkallódott, mivel cenzori aláírás nem volt rajta. Valomása szerint, a cenzor azt felelte kérésére, hogy ilyen bolondságoknál az aláírás nem szükséges és csak bátran nyomtassa ki azokat. A kötelességmulasztó cenzor szigorú megrovást kapott.

Ugyanabban az évben a budai cenzor a Besztercebányán megjelent kalendáriumban talált kifogásolható anekdotákat. A helyi cenzor kijelentette, hogy a bekerített illetlen sorok miatt rosszalását fejezte ki annak idején a nyomdász előtt, és azok kinyomtatását neki megtiltotta. Azonban, mikor a nyomdász a négy köteles példányt benyújtotta, ő annak becületességében bízva, nem vizsgálta felül azokat. Elismerte, hogy hibázott, ezért a helytartótanács megrovásban részesítette a cenzort.

Az egyik „illetlen” anekdota, melyek miatt a cenzornak hivatali megrovást kellett szenvednie, a következő: Egy zsugori pap

esete, aki a templomban lévő ládára, melyben pénzt tartotta, ráírta: Az Úr van ezen a helyen. Mikor a rablók kifosztották a templomot, ráírták a ládára: Az Úr fel-támadott.

1829-ben az „Új és Ó Vátzi Kalendárium”-ban is jelentek meg anekdoták, melyek kifogás alá estek. Ugyanabban az évben a kassai és a miskolci Nemzeti Magyar Kalendárium megjelentetésekor, mely több kuruzsló gyógymód leírását tartalmazta, „cenzori elnézés” miatt részesültek a cenzor megrovásban.

1828-ban Nagy Antal budai cenzor a Landerer Anna budai nyomdájában megjelent német kalendáriumot összehasonlítva a cenzúrának előzetesen benyújtott példányaival, észrevette, hogy a nyomdában önkényesen betoldásokat végeztek, és ezzel a cenzúra szabályait áthágták. Az anekdoták közé felvettek két olyant, melyet a cenzor nem engedett át. A helytartótanács Landerer Annát szigorúan intette, hogy a jövőben hasonló kihágástól óvakodjék, különben komolyabb büntetést fog kapni.

Ezen apró adalékok beszédes bizonyítékul szolgálhatnak egyrészt arra, hogy a kor cenzúrája néha nevetségesnek látszóan, túlzóan aggályos volt az ártatlan anekdoták megítélésében. Másrészt, hogy a szigorú cenzúra elve inkább csak elv volt, mely a gyakorlatban a szervezett tökéletlenségén, az alsóbb hivatalnokok gondatlanságán és a nyomdászok ellenállásán jobbra meghíusult. Ezért találunk a kalendáriumok átlapozása közben annyi illetlen anekdotára, melyekkel nyomdászaink igen szerették kiadványaikat fűszerezni.

